

Gaziantep Tarihi Su Sisteminin Osmanlı Dönemindeki Yönetimi

The Management of the Gaziantep Historical Water System in the Ottoman Period

Meltem UÇAR

ÖZ

Gaziantep'te tarihi kent dokusunun tamamına yayılmış bir su yolu ağı bulunmaktadır. Yer altında kazılmış livas adı verilen tünellerle şehir dışındaki kaynaktan şehre taşınan su, şehir içinde su yolu ağı oluşturarak halkın kullanımına açık birçok cami, han, hamam, medrese, kastel ve çeşme yapılarına su sağlamaktadır; ayrıca özel kullanımdaki evlerin kuyuları da bu sistemden su almaktadır. Bütüncül tasarlanmamış ve zaman içinde eklenerek büyümüş olmakla birlikte bütüncül işleyen ve bütün kenti ve su hattındaki yerleşimleri ilgilendiren bir su yolları ağı oluşmuştur. Bütün kullanıcıları ilgilendiren bir sistem olması ve yaşamın temel gereklerinden biri olan su ile ilgili olması nedeni ile suyun dağılımı ve kullanımı ile ilgili birtakım kurallar oluşmuştur. Bu kurallar kentlerin fiziki oluşumunu ve tarihi gelişimini çözümlenmeye yardımcı veriler sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı vakfiyeler ve şer'îye sicilleri ışığında Osmanlı döneminde Gaziantep'te, kullanım hakları, kuralları ve bakımını içeren su yönetim sistemini ortaya çıkartmak ve Gaziantep tarihi su sisteminin gelişimini su kullanım hakları ve kuralları üzerinden değerlendirmektir. Bu çalışma ile Osmanlı dönemi su yönetiminin bölgesel özelliklerinin belirlenmesine katkı sağlamak hedeflenmektedir. Birinci bölümde Osmanlı dönemi idari yapılanması içinde su kullanımı ile ilgili genel yaklaşımlar, kurallar ve örgütlenme biçimi anlatılmaktadır. İkinci bölümde Gaziantep tarihi su sistemi hakkında bilgi verilirken üçüncü bölümde vakfiyeler ve şer'îye kayıtlarındaki su yolları ve su kullanımı ile ilgili konular su sistemini anlamaya yönelik değerlendirmelerle aktarılmaktadır. Son bölümde ise Gaziantep'te Osmanlı döneminde geçerli olmuş olan su kurallarının tarihi su sisteminin oluşumu ve gelişimine etkileri ve kent tarihini çözümlenmeye katkıları değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: *Gaziantep su yolu; su kullanım hakkı; su kullanım kuralları; su yönetim sistemi.*

ABSTRACT

There exist a historical water tunnel network speared all through the historical urban area of Gaziantep. An underground tunnel, referred to as the livas, brings water from outside of the city and serves many public spaces like mosques, khans, baths, madrasahs and fountains as well as the wells of the privately owned houses. Although the water carriage system isn't designed by an holistic approach and developed by additions throughout the history, the system works as a whole and concerns all users. By being a system that concerns all users and by being in concern of one of the fundamental needs of mankind; water, some rules are settled for the usage of the water. These rules includes information on the physical and historical background of the city. The aim of this study is to clarify the management model of historical water system through şer'îye registers and charter of wakfs. It is also targeted to contribute to the studies to clarify the characteristics of regional water management systems in Ottoman period and evaluate the development of historical water structure of Gaziantep through water usage rules and rights. In the first part of the paper, the general system and rules of water usage in Ottoman period is described. The second part presents the historical water system in Gaziantep, followed in the third part by presenting the subjects related to water system in şer'îye registers and charter of wakfs with evaluations for understanding the characteristics of water system. The last part evaluates the effects of Ottoman Period water usage rules on the formation and development of water system in Gaziantep and contributions to analyze the historical background of the city.

Keywords: *Water tunnels in Gaziantep; water usage rights; water usage rules; management of water system.*

Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mersin; Koç Üniversitesi 2015-2016 Anamed Bursiyeri, İstanbul

Başvuru tarihi: 06 Ekim 2015 - Kabul tarihi: 03 Aralık 2016

İletişim: Meltem UÇAR. e-posta: mltmucar@hotmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Kentlerin oluşumunu ve gelişimini etkileyen fiziki, ekonomik, sosyal ve kültürel bir çok etken bulunmaktadır. Bu etkenler kentlerin farklı dönemlerinde değişebilmekte ve kentin gelişimini farklı açılımlarda etkileyebilmektedir. Kentte yaşayanlarca ortak paydada üretilen kurallar ile yöneticilerce belirlenen kurallar da bu unsurlardandır. Birreylerin kentte, birlikte yaşama düzenlerini kurabilmeleri için ortak kurallar oluşturmaları ve yöneticilerce koyulmuş kurallara uymaları gerekmektedir. Bu kurallar sosyal ilişkileri belirlediği gibi yapı çevrenin fiziki oluşumunu da etkileyebilmektedir. Bu nedenle kentteki yaşamı düzenleyen kuralları anlamak, sosyal yapılanmayı anlamının yanı sıra, kentlerin fiziki oluşumunu ve tarihi gelişimini çözümlenmeye de yardımcı olacaktır.

Su yaşamın en temel gereklerinden biridir. Suyun temini tarih boyunca bütün yerleşimler için önemli bir konu olmuştur; medeniyetlerin gelişmesi ve yaşamın sürdürülebilmesi tarım alanlarının sulanması, hayvanlara su sağlanması ve insanların su ihtiyaçlarının karşılanması ile olabilmektedir. Suyun temininin yanı sıra, adil dağılımı ve kullanımı da önemli bir konudur. Herkesi ilgilendiren ve ortak ihtiyaç olan suyun kullanımını yönetmek için toplumlar birtakım kurallar ve kanunlar oluşturmuştur. Bilinen en eski kanunlardan biri olan M.Ö. 1700'lü yıllara ait Hammurabi Kanunları'nda tarım alanlarının sulanmasında kullanılan su bentlerinin yapımı, kullanımı ve onarımı ile ilgili kurallar tanımlanmıştır. Bilinen en eski kanunlarda su kullanımı ile ilgili kuralların varlığı, konunun tarihi geçmişinin çok eskilere gittiğini ve su kullanımının düzenlenmesinin toplumlar ve yerleşimler için önemini göstermektedir. Suyun yerleşim alanlarına taşınması ve yerleşim alanları içinde dağıtım ile ilgili tarih boyunca farklı toplumlar farklı kurallar oluşturmuştur. Su kullanım kurallarında farklılıkların oluşmasında su temin biçimi ve teknoloji kadar her toplumun kendi idari ve kültürel yapısı da etkili olmuştur. Bu çerçevede su kullanımı ile ilgili kuralları bilmek, bu kurallara bağlı bir biçimde oluşan su yapılarının fiziki biçimlenmesinin çözümlenmesine de katkı sağlayacaktır.

Gaziantep'te tarihi kent dokusunda birçok cami, han, hamam, medrese, kastel, çeşme ve özel kullanımdaki evlerin kuyularına su sağlayan yer altı su kanalları bulunmaktadır. Yerel dilde livas adı verilen yer altı su kanalları, şehir dışındaki kaynaktan şehre su taşımakta kullanılmış ve şehir içinde birçok farklı hatta ayrılarak kente su sağlayan bir su yolu ağı oluşturmuştur. Bütün kullanıcıları ilgilendiren bir sistem olması ve yaşamın temel gereklerinden biri olan su ile ilgili olması nedeni ile suyun dağılımı ve kullanımı ile ilgili birtakım kurallar oluşmuştur. Bu kurallar kent içinde su yollarının oluşumunu doğrudan etkilemiştir.

Bu çalışmanın amacı vakfiyeler ve şer'îye sicilleri ışığında Osmanlı döneminde Gaziantep su sistemi ile ilişkili kullanım hakları ve kurallarını ortaya çıkartmak ve Gaziantep

tarihi su sisteminin gelişimini su kullanım hakları ve kuralları üzerinden değerlendirmektir. Birinci bölümde Osmanlı dönemi idari yapılanması içinde su kullanımı ile ilgili genel yaklaşımlar, kurallar ve örgütlenme biçimi anlatılmaktadır. İkinci bölümde Gaziantep tarihi su sistemi hakkında bilgi verilirken üçüncü bölümde Gaziantep vakfiyeler ve şer'îye kayıtlarındaki su yolları ve su kullanımı ile ilgili kurallar su sistemini anlamaya yönelik değerlendirmelerle aktarılmaktadır. Son bölümde ise Gaziantep'te Osmanlı döneminde geçerli olmuş olan su kurallarının tarihi su sisteminin oluşumu ve gelişimine etkileri ve kent tarihini çözümlenmeye katkıları değerlendirilmektedir.

Osmanlı Döneminde Suyun Yönetimi

Osmanlı döneminde de su hem temini hem de adil ve düzenli kullanımının sağlanması açısından önemli bir konu olmuştur. Osmanlı devleti kendi idari sistemi içinde su ile ilgili kullanım statüleri, kullanım hakları ve kullanım yöntemlerini tanımlamıştır. Su yönetim sistemi olarak adlandırılabilir bu yapı, devletin genel idari sistemi ve hukuk düzenlemeleri içinde biçimlenmiştir.

Osmanlı döneminde suyun kaynağından kullanım yerine taşınması; su yollarının inşası ve suyun kullanım açılması; özel mülkiyette (evlerde kuyu, çeşme vb.), kamusal açık alanlarda (sokak çeşmesi) ve kamu kullanımına açık binalarda (han, hamam, cami vb.) su yapılarının inşası ve devamlılığı su yönetim sistemi içinde sağlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı döneminde su yönetiminin genel kurallarını bilmek, Gaziantep özelinde su kurallarının genel ve yerel özelliklerini ayırtılabilmeyi ve genel ve yerel kuralların tarihi su sisteminin biçimlenmesine etkilerini değerlendirebilmeyi sağlayacaktır.

Osmanlı Dönemi idari yapılanması içinde su işlerinin yürütülüşü

Günümüz yönetim sisteminde suyun temini bir kamu hizmetidir. Suyun düzenli ve sürekli sağlanması gereklidir ve yöneticilerin sorumluluğundadır; beledi bir konudur. Osmanlıda ise devlet beledi hizmetlerin birçoğundan sorumlu değildir ve 19. yüzyılın sonlarına kadar belediye sistemi oluşmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı kendine özgü bir sistem kurmuştur. Beledi hizmetlerin yerine getirilmesinde devletin kurduğu mekanizmalar ve yerel halk örgütlenmeleri birlikte sorumluluk üstlenmiştir; devlete bağlı kadılık sistemi ve yerel örgütlenmeler olan vakıflar, loncalar ve mahalleler sorumlulukları paylaşmışlardır.¹

Güvenliği ilgilendirmediği sürece dini, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık gibi kamu hizmetlerden kendini sorumlu tutmayan devlet, toplumsal düzeni ve otoriteyi emniyeti sağlayarak ve idari sistemini işleterek kurmuştur.² İdari

¹ Ökmen, Yılmaz, 2015, s. 10; Ortaylı 2015, s. 39.

² Ökmen, Yılmaz, 2015, s. 6.

sistemin işletilmesinde kadılar önemli bir görev üstlenmiştir. Görevli olduğu yerde toplum içindeki hukuki konuları çözümleyen kadı aynı zamanda bazı beledi konulardan da sorumlu tutulmuştur. Toplum içindeki anlaşmazlıkların ve davaların çözüme bağlanmasının yanı sıra pazarda satılan malların fiyatlarının denetlenmesi, vergilerin toplanması, alım-satım, nikah akitlerinin düzenlenmesi, boşanma işlemleri, miras paylaşımı gibi konular da kadınların yetki alanı içinde tanımlanmıştır.³

Kamu hizmeti yapma sorumluluğunu üstlenmeyen devlet anlayışına paralel olarak, yargı ve yürütme yetkisi olan kadınların kamusal ihtiyaçlarla ilgili bir sorumlulukları yoktur. Bu noktada vakıf sistemi önemli bir rol üstlenmektedir. Başlangıçta ferdi ve mahalli ihtiyaçları karşılamak amacıyla kurulan vakıflar, zaman içinde sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlara cevap vermesiyle yaygınlaşmış ve eğitim, sağlık, ulaşım, güvenlik ve bayındırlık alanlarında hizmet verme görevini üstlenmiştir.⁴ Kamusal ihtiyaçlarını karşılama yöntemi olan vakıf sistemi sayesinde cami, han, hamam, hastane, medrese, yolgibi birçok yapının yanı sıra su yollarının dainşası ve hizmetinin devamlılığı konuları çözülmüştür.⁵ Vakıflar üstlendiği diğer hizmetler gibi su yolları ile ilgili hizmetleri de devletten bağımsız olarak ve karşılık beklemeden; halktan vergi veya ücret almadan yerine getirmiştir. Bağımsız ve kendi tanımladığı kurallara bağlı olarak idare edilen vakıfların denetim mekanizması yine kadınlar olmuş ve vakıfların kurulması ve şartlarına uygun yönetilmesi kadının sorumluluk alanı içinde tanımlanmıştır. Bu nedenle vakıf bünyesinde de olsa su ile ilgili davalar kadının karar verdiği mahkemelerde görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin yargı organı şer'i mahkemelerdir. Kadınların bu mahkemelerde tuttukları kayıtların yer aldığı deftere şer'iyeye sicilleri denmektedir. Şer'i mahkemelerde kadınlar şer'i ve örfi kurallara dayanarak karar üretmişlerdir. Tanzimat öncesi şer'i hukuk mevzuatı fıkıh ve fetva kitaplarına dayanmaktadır.⁶ Örfi kanunlar ise padişahın emir ve fermanlarıyla zamanın şeyhülislamlarının fetvalarına dayanarak oluşan hukuki düzenlemelerin aynen veya derlenmiş halidir.⁷ Tanzimat sonrası Osmanlı'da günümüzdeki anlamıyla kanunlaştırma çalışmaları başlamıştır. Bunların başında en önemli şer'i kanun olan Mecelle gelmektedir. Mecelle'de su ile ilgili maddeler bulunmaktadır.

Bu çerçevede, Tanzimat sonrası değişen yapılanmaya kadar, genellikle vakıfların kendi belirlediği kurallarla üstlendiği su temini konusu kadının şer'i ve örfi kurallara dayanarak verdiği kararlarla hukuki olarak yönetilmiştir.

Başta su yolcu adı verilen kişiler tarafından yürütülen su işleri zamanla kurumsallaşmaya başlamıştır ve Fatih döneminde, başında su nazırı bulunan, Su Nezareti kurulmuş-

tur.⁸ Su Nezareti Kanuni Sultan Süleyman döneminde idari yapısı geliştirilerek daha kurumsal bir yapıya sahip olmuştur;⁹ bünyesinde su nazırı, su meclisi, odacı, katipler, keşiş memurları, çavuşlar, korucular, bend muhafızları, su yolcuları, bölükbaşılar, neccarlar, löküncüler ve şehir sakaları görev almıştır.¹⁰

Büyük şehirlerde su hizmetleri su nezareti tarafından yürütülmüştür.¹¹ Su işleri su nezareti başkanlığında yürütülse de vakıflar bu sistem içinde hep yer almış ve suyun çıkartılması, taşınması, işletilmesi ve geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.¹²

Su Nezareti bünyesindeki su yolcuları (su yolcu esnafı) su yolları ile maslak¹³ ların tamiri ve bakımından sorumlu tutulmuştur ve su alan ev, hamam vb. yerlerden aylık onarım ücreti almışlardır.¹⁴ Bağımsız bir esnaf grubu olan su yolcuların bu görevi yapabilmeleri için kadılık tarafından onaylanan gedik¹⁵ sahibi olmaları şartı koşulmuştur.¹⁶ Su-yolculuk babadan oğula geçebilen bir haktır; su yolcunun vefatından sonra görev yetkisinin berat ve hüccetlerle¹⁷ erkek evladına geçme hakkı verilmiştir.¹⁸

1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulması ve vakıfların bu nezarete bağlanmasıyla evkaf suları da merkezi bir yönetim altına girmiştir.¹⁹ Su Nezaretinin yürüttüğü hizmetler 1835 yılında Evkaf Nezareti bünyesinde verilmeye başlanmıştır. Vakıfların su konusundaki etkinliği ve mali zorluktan dolayı Evkaf Nezareti su tesislerinin inşa ve onarımında önemli bir görev üstlenmiştir.²⁰ 1854 yılında Şehremaneti'nin kurulmasının ardından 1875 yılında Su Nezareti Şehremaneti'ne bağlanmıştır.²¹ 1908 yılında tekrar Evkaf Nezaretine devredilen Su Nezareti sonrasında Miyyah-ı Vakfiyye Müdürlüğü'ne (Vakıf Suları Müdürlüğü) dönüştürülmüştür. Daha sonra su nezareti şehremaneti bünyesinde bir daireye dönüştürülürken, Vakıf Sular Müdürlüğü de Sular İdaresi'ne bağlanmıştır.²² Cumhuriyet döneminde, 1926 yılında 831 kanun numaralı "Sular Hakkında Kanun"un yayınlanmasıyla suyun sağlanması ve idaresi belediye görevi olarak tanımlanmıştır.²³

Gaziantep'te ise, 1870 yılında belediye kurulmuştur.²⁴ Bunun öncesinde Osmanlı'nın genel yönetim biçimine uygun olarak kente su getirmek, kullanıma açmak, gerekli su yapılarını inşa etmek ve su sisteminin devamlılığını sağla-

³ Aydın, 2014, s. 37.

⁶ Akgündüz, 2000, s. 199.

⁴ Bilgin, Alpaslan, 2014, s. 169.

⁷ Akgündüz, 2000, s. 199.

⁵ Köprülü, 1938, s. 2.

⁸ İlhan, 2008, s. 43.; Çelik, 2008, s. 51.

imtiyaz (www.tdk.gov.tr)

⁹ Yıldız, Özbay, 2012, s. 53.

¹⁶ Yıldız, Özbay, 2012, s. 56.

¹⁰ Çelik, 2000, s. 139.

¹⁷ Hüccet: Kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardığını gösteren kadının onayladığı yazılı belge.

¹¹ Onur, 1978, s. 56.

¹² Çelik, 2008, s. 51-52.

¹³ Maslak: (1) sürekli su akan boru, (2) boruları aşırı basınçtan korumak amacıyla su yolu üzerinde yapılan içi su dolu hazne, (3) büyük yalak (www.tdk.gov.tr).

¹⁸ Çelik, 2000, s. 9.

¹⁴ Yıldız, Özbay, 2012, s. 54.

¹⁹ Çelik, 2000, s. 109.

²⁰ Çelik, 2000, s. 109.

²¹ Yıldız, Özbay, 2012, s. 70.

²² Yıldız, Özbay, 2012, s. 71.

¹⁵ Gedik: Bir işi yapmak, bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak,

²³ Madde 1.

²⁴ Barlas, 1960, s. 14.

mak konuları vakıflar sistemi içinde çözülmüştür.

Su Hakları

Osmanlı'nın genel su politikası suyun mülkiyete konu olmayıp kullanım haklarının tanımlanması ilkesi doğrultusunda biçimlenmiştir.²⁵ Fıkıh kitaplarında ve Mecelle'de sularla ilgili hükümler irtifak hakları konusunda incelenmiştir.²⁶ Su ile ilgili irtifak hakları, Osmanlı'da, kaynak irtifakı kavramına giren iki statü altında tanımlanmıştır:

1. Hakk-ı şirb: Ekin ve hayvan sulamak için su ile intifa hakkı
2. Hakk-ı şerefe/ hakk-ı şürb: Zarar vermemek şartıyla hayvan ve insanların su içme hakkı²⁷

Bu iki hak açısından su hükümlerini Mecelle md. 1264-1269'a referansla Akgündüz şöyle özetlemiştir:²⁸

1. Kimsenin mülkü olmayan yatak ve kanallardan akan ırmaklar, dereler ve çaylarda, herkesin hem hakk-ı şirbi hem de hakk-ı şerefesini mevcuttur.
2. Hususi ark, kanal ve boru gibi mülk yerlerde akan sularla mâliklerinin her iki hakkı varken, başkalarının sadece hakk-ı şerefesini vardır. Başkalarının hakk-ı şerefesini, zarar vermeme şartına bağlıdır.
3. Mülk olan havuz, kuyu ve çeşme sularında ise mâlikleri dışındaki kimselerin sadece hakk-ı şerefesini mevcuttur. Zarar vermeme şartı burada da sözkonusudur.
4. Sarnıç, depo ve özel havuzlar gibi yerlere ihrâz edilen özel mülkiyet konusu sularla ise, mâlikleri dışında kimsenin her iki hakkı da mevcut değildir.

Su yollarının inşası ile ilgili hakk-ı mecra tanımı yapılmıştır. Hakk-ı mecra başkasının arsasından veya evinden su yolu geçirme hakkıdır.²⁹ Kirli suyun atılması ile ilgili olarak da hakk-ı mesil tanımı getirilmiştir. Kirli suyu akıtma irtifakına da hakk-ı mesil denilmiştir.³⁰ Bu irtifa hakkına ait bakım ve tamir giderleri sorumlulukları da tanımlanmıştır. Hakk-ı mesilin bakımı irtifak hakkı sahibine aittir.³¹ Mecra irtifakı ise üç farklı durum için tanımlanmıştır; 1- kamuya ait nehirlerin masrafları devlete aittir, 2- büyük akarsuların her kolunun ayrı bir yerleşim bölgesini sulaması durumunda kollardan yararlananlar gerekli tamir işlerini yaparlar, 3- özel suların mecralarını intifa hakkı sahipleri tamir ettirir.³²

Suyu kullanma hakkı devletin onay ve izin ile ve fermanlarla verilmiştir; suyla ilgili anlaşmazlıklar da fetvalarla çözülmüştür.³³ Suların mülkiyeti ve kullanımı ancak mahkemenin vereceği hüccet ile olabilmektedir.³⁴ Bununla birlikte uygulama hüccet doğrultusunda su nezareti bün-

yesinde yapılmaktadır.³⁵ Vakıf sularının kullanımı ise vakıf mütevellisinin verdiği temessük³⁶ ile olabilmektedir.³⁷

Yukarıda genel çerçevesi verilen Osmanlı'nın su yönetim sistemi içinde su kullanım hakları net bir şekilde tanımlanmıştır. Hakk-ı mecra ve hakk-ı mesil olarak isimlendirilen temiz su yollarının ve atık su yollarının yapım ve bakımı su kullanma hakkı olan kişinin sorumluluğunda olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte su hakkının hüccet ve temessükle alınması, yeni su yolu ve su yapısı inşasını da izne bağlamaktadır. Gerekli izinler alınmadan su kullanımı ve su yapısı inşası yapılamamaktadır. Genel kuralların yanı sıra bölgesel uygulamalar kültürel ve sosyal yapı ile su kaynağı ve su getirme teknolojisinin özelliklerine bağlı olarak farklı kurallar içerebilmektedir.

Gaziantep Tarihi Su Sistemi

Gaziantep'te ilk yerleşim 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başına tarihlenmektedir. 499 yılında Gaziantep'in 12 km kuzeyinde bulunan Dülük'te meydana gelen deprem sonrası Gaziantep Kalesi'nde ilk yerleşim gelişmeye başlamıştır.³⁸ 13. yüzyıl başından itibaren kent ilerleme göstermiştir³⁹ 16. yüzyıla kadar kale çevresinde yerleşim görülürken, 16. ve 17. yüzyılda kent güneye doğru büyümüştür.⁴⁰ Tarihinde Arap, Bizans, Suriye Selçukluları, Urfa ve Maraş Haçlı Kontluğu, Anadolu Selçukluları, Memlûklular, Dulkadiroğluları ve Osmanlı yönetimlerine girmiştir.⁴¹ Bölgede önemli bir idari merkez olamamış olan kent, idari açıdan değişmelerle birçok kez Halep ve Maraş'a bağlanmıştır.⁴² Bununla birlikte 14. yüzyılda tarihçi Bedreddin Ayni kenti "Arabistan'ın gelincığı" olarak tanımlamaktadır.⁴³ Bu tanımlama kentin önemini göstermektedir. 1671 yılında kenti ziyaret eden Evliya Çelebi, her evden birbirine su geçtiğini; bahçeleri, havuzları, şadırvanları, bostanları bol bir yer olduğunu; bağ ve bahçelerin bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Önemli bir idari merkez olamamakla birlikte, yukarıda belirtilen farklı dönemler hakkında bilgi veren kaynaklardan, kentin bölgede önemli bir yeri olduğu, kentsel açıdan gelişmiş bir yerleşim olduğu; her eve ve tarım alanlarına su sağlayan bir su sisteminin var olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde izlenebilen su sistemine ait buluntular da kentte gelişmiş bir yer altı su dağıtım sisteminin olduğunu göstermektedir. Yazları sıcak ve kurak bir iklime sahip Gaziantep'te buharlaşmaya karşı yer altı su kanalları daha işlevselken, bölgeformasyonunun kireçtaşı, killi kireçtaşı ve tebeşirden oluşması⁴⁵ yer altı su kanallarının kazılması- nı kolaylaştırmıştır. Ülkemizde, tümünün tespitine yönelik

²⁵ Yıldız, Özbay, 2012, s. 15.

²⁶ Akgündüz, 2000, s. 200.

²⁷ Akgündüz, 2000, s. 201.

²⁸ Akgündüz, 2000, s. 201.

²⁹ Akgündüz, 2000, s. 201.

³⁰ Akgündüz, 2000, s. 201.

³¹ Akgündüz, 2000, s. 201.

³² Akgündüz, 2000, s. 201-202.

³³ Yıldız, Özbay, 2012, s. 16.

³⁴ Çelik, 2000, s. 15.

³⁵ Çelik, 2000, s. 15.

³⁶ Temessük: Yazılı belge

³⁷ Çelik, 2000, s. 20.

³⁸ Özdeğer, 1996, s. 466.

³⁹ Çam, 2006, önsöz.

⁴⁰ Gaziantep Kent Bütünü: Analitik Etüdüleri, 1971, s. 3.

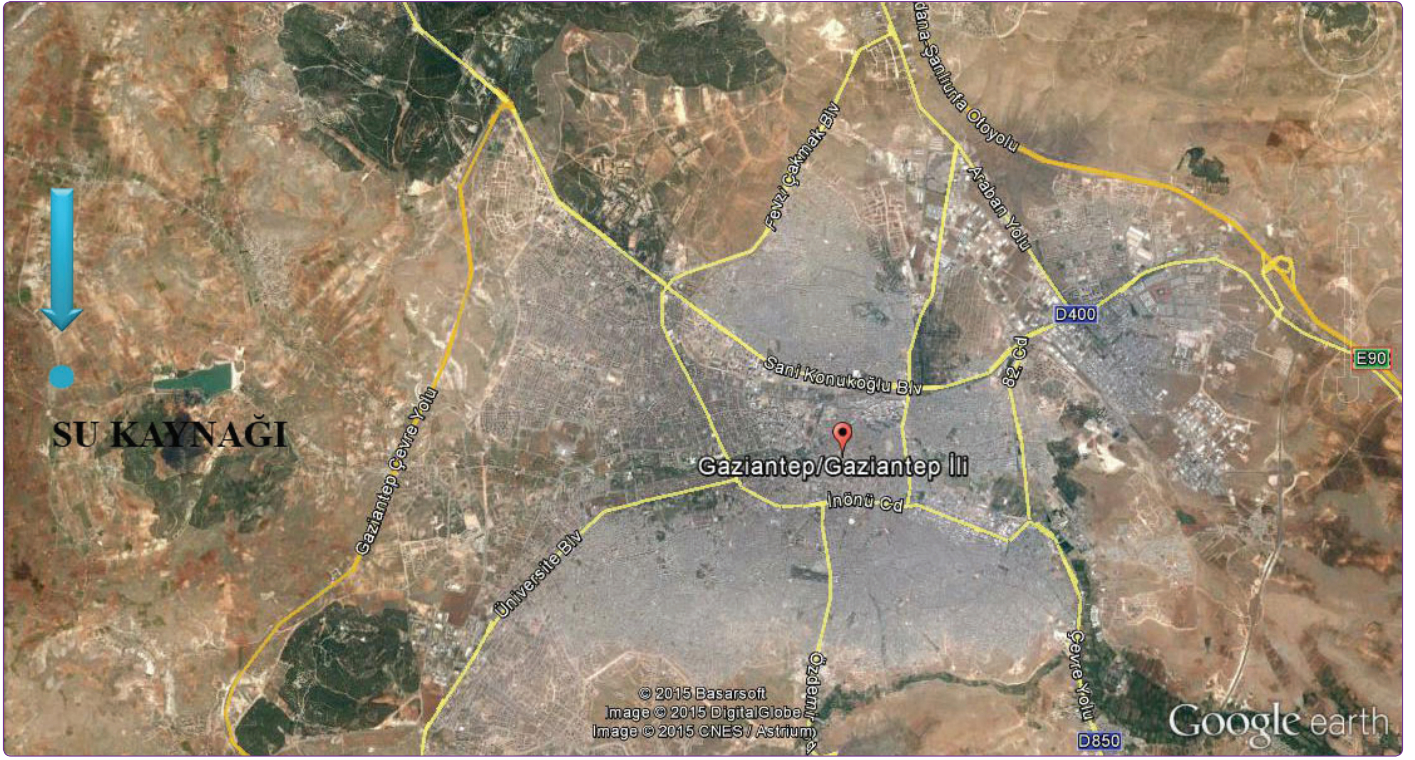
⁴¹ Özdeğer, 1996: 466; Çam, 2006: XXVIII.

⁴² Özdeğer, 1996, s. 466; Çam, 2006, s. XXVII- XXIV.

⁴³ Çam, 2006, önsöz.

⁴⁴ Çam, 2006, s. XXXII.

⁴⁵ Gaziantep İli Jeolojik Özellikleri s. 9.

Şekil 1. Gaziantep'e su yolu ile Pancarlı'dan taşınan suyun kaynak noktası.⁴⁸

Şekil 2. Şehir dışındaki livas hattı (2015).

Şekil 3. Livas hattı (2014).⁴⁹

detaylı bir araştırma bulunmamakla birlikte, yer altından giden benzer su kanallarının varlığı bilinmektedir ve farklı yerlerde farklı isimlerle anılmaktadır. Örneğin Van'da kehriz⁴⁶ olarak adlandırılan yer altı su kanalları Birecik ve Suruç'ta kına⁴⁷ olarak adlandırılmaktadır.

Gaziantep'te yer altında kazılmış kanallarla şehir dışındaki kaynaktan şehre su taşınmaktadır (Şekil 1–5). Yerel

⁴⁶ Öziş, 1995, s. 16.

⁴⁷ Akın, Akın, Eres, İvedi, 2002, s.129; 2003, s. 21-22.

⁴⁸ Google Earth görünümü üzerinden geliştirilmiştir.

⁴⁹ Uçar, 2016, s. 81.

Şekil 4. Şehir içinde livas hattına ait bacalar (2014).⁵⁰

dilde livas adı verilen yeraltı su kanalları Arapçada qanât adı verilen su taşıma teknolojisi ile aynıdır.

Qanât sistemi temelde yeraltı suyunun hafif eğimli tünellerle, yerçekimi gücünden yararlanarak taşınması ve yeryüzüne çıkartılması prensibine dayanmaktadır.⁵¹ Bu sistem batıda Mezopotamya'dan Akdeniz kıyılarına, güneyde Mısır ve Suudi Arabistan'a, doğuda Afganistan, İpek Yolu'nun geçtiği Orta Asya ve Doğu Türkistan'a, batıda kuzey ve batı Avrupa'ya hatta Meksika'ya kadar yayılmıştır.⁵² Oldukça geniş bir alana yayılan qanât sistemi farklı bölgelerde farklı isimlerle anılmaktadır; qanât, kariz, fugara, khattara, rhattara, ajlaf, felledj terimleri bu sistemi adlandırmakta kullanılmaktadır.⁵³

Tam olarak hangi yılda yapıldığı kesin olarak bilinmeyen livas sistemi Gaziantep'te, şehir içinde su yolu ağı oluşturarak halkın kullanımına açık birçok cami, han, hamam, medrese, kastel⁵⁴ (Şekil 6, 7) çeşme ve özel kullanımdaki evlerin kuyularına su sağlamaktadır.

⁵⁰ Uçar, 2016, s. 82.

⁵¹ English, 1968, s.170; Wessels, Hoo-geveen, s. 2; Wulff, 1968.

⁵² Qanats, s. 3-4; English, s. 1968, 170,175-177; Wulff, 1968.

⁵³ English, 1968, 170, 176-177.

⁵⁴ Kastel: suyun yeraltında halkın kullanımına açıldığı, içinde havuz, seki, mescit, hela, çimeceklilik bulunabilen yeraltı su yapısı.

⁵⁵ Uçar, 2016, s. 86,

⁵⁶ Uçar, 2016, s. 91.

Şekil 5. Şehir içinde livas hattının görülebildiği baca (2015).

Şekil 6. Pişirici Kasteli (2010).⁵⁵

Şekil 7. Ahmet Çelebi Kasteli (2012).⁵⁶

Gaziantep'te bütüncül tasarlanmamış ve zaman içinde eklenerek büyümüş olmakla birlikte, bütüncül işleyen ve bütün kentliyi ve kullanıcıları ilgilendiren bir su yolları ağı oluşmuştur. Bütün kenti ve kullanıcıları ilgilendiren bir sistem olması ve yaşamın temel gereklerinden biri olan su ile ilgili olması nedeni ile suyun dağılımı ve kullanımı ile ilgili birtakım kurallar oluşmuştur ve bu kurallar su sisteminin eklenmesini etkilemiştir.

Osmanlı genel su politikasının yanı sıra, Gaziantep'te oluşan su yolu sisteminin karakterine ve yerel kültüre özgü bölgesel su yönetiminin izlerini ve bu kuralların fiziki biçimlenmeye etkilerini vakfiyelerde ve şer'î kayıtlarda görebilmekteyiz.

Belgelerde Gaziantep Tarihi Su Sistemi Yönetimiyle İlgili Bilgiler

Gaziantep'e ait 176 adet sicil defteri bulunmaktadır.⁵⁷ En eski sicil 938 (M.1531) tarihli, en yenisi 1325 (M.1907) tarihlidir.⁵⁸ Zaman için su kullanım kuralları konusunda değişim olup olmadığını da değerlendirebilmek için geniş bir zaman dilimini kapsaması kriterlerine göre, farklı araştırmacılarca transkripsiyonu yapılmış 11, 64, 71, 98, 108, 113, 123, 131, 139, 155⁵⁹ numaralı şer'îye sicilleri taranmıştır. 98, 113, 131 ve 139 numaralı şer'îye sicillerinde su ile ilgili bir davaya rastlanmamıştır.

Vakfiyelere baktığımızda, Gaziantep'te sosyal hayata yönelik kurulan avarız, yemek ve aşure, Haremeyn ve su vakıfları ile kültür ve dini hizmetlere yönelik kurulan kitap, medrese ve mektep, cami ve mescit, tekke ve zaviye vakıfları bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Su ile ilgili vakıflar genellikle su yollarının bakım ve onarımını konu almaktadır ve vâkıfların su yollarının onarımı için yeni vakıf kurdukları örnekler olduğu gibi daha önce kurulmuş bir vakfa katkı sağladıkları uygulamalar da vardır. Bu vakıflar niteliklerine göre üç grup altında incelenebilir; 1- hayri vakıflar; 2- bir karşılık beklenen vakıflar; 3- su kullanım hakkı olup kendi su yollarının ve su yapılarının bakım ve onarımına vakfiyesinde yer veren vakıflar. Çalışma kapsamında üç grup altındaki vakfiyeler çalışma amacına yönelik olarak incelenmiştir.

Yapılan araştırma ile şer'îye sicillerinde ve vakfiyelerde Gaziantep'te su kullanımı ile ilgili aşağıdaki başlıklar altında gruplandırılan kuralların varlığı tespit edilmiştir:

Su hakkı tanımlarına genel olarak bakıldığında aşağıdaki şer'îye sicil kayıtlarından da anlaşılacağı gibi Gaziantep örneğinde su kimsenin mülkiyetinde değildir, ama suyu kullanma hakkı vardır. Bu hak hüccet veya temessükle belgelenmektedir⁶¹ ve herkes eşit hakka sahiptir.⁶²

ŞSK⁶³-1: Antep'te Tarla-yı Atik Mahallesi'nde Ömer

Ağa'nın büyükannesinin yazılı fetva ile getirdiği bir kına sudan haksız kullanımla ilgili bir dava kaydında, Ömer Ağa'nın evlerinin avlusunda bulunan havuzdan geçen suyun feyzinin sokakta bulunan bir vakıf çeşmesine ve daha sonra da adları sicilde tek tek belirtilen kişilerin evlerine aktığı ve hatta bu kişilerden birinin aldığı hüccet ile bu kişinin evinden yine sicilde adları tek tek belirtilen başka kişilerin evlerine ve bir çeşmeye aktığı belirtilmiştir. Ömer Ağa'nın izin almadan avlusundaki suyu başka yerlere akıtması üzerine, suyu kullanan kişiler su kullanma hakları olduğunu belirterek Ömer Ağa'nın hakkı olmadan bu sudan başka yerlere su almasını şikayet etmişler ve Ömer Ağa izinsiz olarak suyu kullanmaktan men edilmiş (M.1711-1712).⁶⁴

ŞSK-2: Yahne Mahallesi'ndeki Mehmed bin El-Hac Hüseyin, kuyusunun yanına kuyu açtığı için kendi kuyusunun suyunun azalacağını iddia ederek suyu kullanmasının men edilmesi talebi ile İbrahim bin Ebudderda'ya açtığı davada, İbrahim bin Ebudderda kuyuların suyunun mahalledeki mescidin havuzundan geldiğini ve mescit mütevellisinin izni ile temessük alarak kuyusunu inşa ettiğini ve kendi mülkünde kuyu açmakla davacının mülkündeki kuyunun suyunun azalmayacağını belirtmesi ile i 'lam yazılmış (M.1720).⁶⁵

ŞSK-3: Alay Beyi Cami'si mütevellisi ile caminin havuzuna gelen su üzerinde hakkı olan diğer berat sahiplerinden Kenân-zâde Abdi Bey arasında çıkan su anlaşmazlığı sonucu görülen davada, 1710 tarihli hüccete dayanarak davacıların haklı oldukları anlaşılmış (M.1751).⁶⁶

ŞSK-4: 2/3'ü Hüseyin Paşa Vakfına, 1/3'ü kişiye ait olan hamam ve hamamın üstünde evleri olan kişiler Bey Cami mütevellisini dava etmiş ve Bey Cami'den geçerek evlerinin havuzuna gelen su yolunun bozulması üzerine suyun tamamının Bey Cami'ne aktığını ve su yolunun onarımının sonrası suyun akmasının engellendiğini belirtmişler. Dava, davacıların lehlerine sonuçlanmış (1898).⁶⁷

ŞSK-5: Keyvan Bey ve Alaybeyi Camileri mütevellileri cami ve hamama gelen su yolunun cami ve hamama gelmeden önce su yolu üzerinde bulunan üç kişinin evine ve havuzuna uğradığını belirterek, su miktarının cami ve hamama yetmediği gerekçesiyle evlerin havuzlarının kapatılması için dava açmış. Davacıların suyun en az 200 yıldır evlerine aktığını ispatlamaları üzerine dava reddedilmiş (1747).⁶⁸

Su kullanma hakkı veren yetkili kuruluşlar vardır ve yetki alanı Gaziantep su sisteminin biçimlenmesini doğrudan etkilemiştir. Şer'îye sicillerinden Gaziantep tarihi su sisteminde ana kaynaktan su yolu ile suyun şehre taşındığını daha sonra bu ana hatta bağlanan livas kolları ile camilere, medreselere, hamamlara, kastellere ve evlere su alındığı anlaşılmaktadır.⁶⁹

⁵⁷ Yılmazçelik, 2002, s.329; Koçak, 2012, s. 176.

⁶⁰ Karaman, 2014, s. 97.

⁶¹ ŞSK-1, ŞSK-2, ŞSK-3.

⁵⁸ Koçak, 2012, s. 176.

⁶² ŞSK-4, ŞSK-5.

⁵⁹ Çalışmaların referansları kaynaklar bölümünde yer almaktadır.

⁶³ "ŞSK" şer'îye sicil kayıtları kısaltması olarak kullanılmıştır.

⁶⁴ Narinç 2010, s. 35.

⁶⁷ Güzelbey, 1966a, s. 76.

⁶⁵ Külek, 2010, s. 78-79.

⁶⁸ Güzelbey, Yetkin, 1970, s. 51.

⁶⁶ Yılmazçelik, 2002, s. 346.

⁶⁹ ŞSK-6.

ŞSK-6: Öğümsöğüt ve İsbatırın karyeleri ahalileri ile su davasında, davaya Akyol Mahallesi Ferhadiye Cami mütevellişi, Bey Cami mütevellişi, Münhaliye Medresesi mütevellişi, Boyacı Cami mütevellişi, Alaybeyi Cami mütevellişi, Koca Nakıb Medresesi mütevellişi, Guru Çeşmesi mütevellişi, Eyyub Cami mütevellişi, Beşpınar Hamamı mütevellişi, Hüseyin Paşa Hamamı mestanceri, diğer cami, medrese, çeşme mütevellişileri ve keşşeler esnafı şeyhi, ayakkabıcılar harefaşi şeyhi, celahan harefaşi şeyhi, bedesten şeyhi, ve Ahi Baba es-Seyyid Ali Çelebi bin Mehmed Çelebi ve Kazgancıyan harefaşi şeyhi, Bazar Başı ve diğer bütün meslek şeyhleri ve halktan bazı kişiler ile Öğümsöğüt ve İsbatırın halkından bazı kişiler katılmış. Davacılar Öğümsöğüt ve İsbatırın'da, kanallar başında olan Sacur Nehri Mecrasına bağlı eski kanaldan (hark-ı kadim) akan suyun, halkın suyu kullandıktan ve hayvanlarını suladıktan (şirb-i nüfus ve sâki hayvânât) sonra Antep'e gelip cami, mescit, medrese, çeşmelere, hamam ve kuyulara akan ve hepsinin hakk-ı şirb-i iken birkaç seneden beri bu karyelerde bahçe ve bostanların da sulandığını belirterek bu durumun durdurulması istenmiş. Dava sırasında karye halkının suyun Antep'e aktığını inkar etmeleri sonrası suyu kullanmayan ihtiyarlar erkek Müslümanlardan oluşan bir grup mahkemeye gelerek Sacur Nehri harıkına ait olduğuna, Öğümsöğüt ve İsbatırın karyelerinde bütün pınarların suyu olan ve çok eski günlerden beri suluderedeki harık-ı kadime aktığına ve adı geçen harıkla Kanallarbaşı adı mahalleye gelerek ve yaz ve kış aylarında Antep'e su sağladığına, bütün cami, mescit, medrese, çeşme, hamam ve kuyulara aktığına şahitlik etmeleri üzerine, kararda, su kanalının (ma'-i mezkûrun) eski günlerden beri Antep'e su sağladığı ve ahalisinin hakkı olduğu doğruluğu ortaya çıktığından, şirb-i nüfus ve sâki hayvânâtdan başka suya müdahalenin olmaması üzere şer'ân tenbiye edilmiş (M. 1766-1767).⁷⁰

Ana su hattı ve bu su hattına bağlı kollarda farklı kurumların irtifak hakları bulunmaktadır. Dökümü yapılan kayıtlardan anlaşıldığı üzere ana hat ile ilgili davalarda bütün vakıf mütevellişileri, meslek grubu şeyhleri, kentin ileri gelenleri ve halk hak sahibi ve bu hatta yapılacak eklemeler ve tamirat söz sahibidir.⁷¹ Örneğin aşağıda V-2 ile belirtilen kayıta durum açıkça ifade edilmektedir. Yeni yapılan bir camiye su hattı çekmek için şehre akan su yolu vakfının mütevellişi ile birlikte kentteki birçok vakfın mütevellişinin katıldığı bir mahkeme yapılmıştır ve onaylarıyla "müstakil bir kane su" talebine karşılık şehrin su hattının tamiri için belli bir miktar para vakfedilmiştir.

V⁷²-1: Antep'te çeşitli camilere ve çeşmelere su sağlayan su yolunun tamire ihtiyacı olması üzerine, Müftü, Tahtalu Cami mütevellişi, Alaybey Cami mütevellişi, Allaüddevle Cami mütevellişi, Keyvan Beğ Vakfı mütevellişi, Ferhadiye

Cami mütevellişi, Guru Çeşmesi mütevellişi, Lala Mustafa Paşa Vakfı mütevellişi, Hazaniye Cami mütevellişi, Beğ Cami mütevellişi, Falik Çeşmesi mütevellişinin, Mahir Efendi Havzunun katibi, Gergerizade Cami mütevellişi, Ağa Cami mütevellişi ve ileri gelenlerin katılımıyla Ahmed Efendi'nin su yoluna harc ve sarf etmek üzere 120 kuruş vermesi karşılığında, İbniEyyüb Camisi avlusundaki çeşmeye akan sudan ayırıp Şarkıyan Mahallesi'nde Kalender Mehmed Ağa'nın hanesinden geçirilerek, müftü es-Seyyid Şeyh Mehmed Efendi'nin yaptırdığı mescidin avlusuna akıtılıp oradan Esseyyid Ahmed Efendi'nin istediği yerlere icraya izin ve temessük verilmesine dair i 'lam yazılmış (M. 1712).⁷³

V-2: İmam-ı Hayık Mahallesi'nde yeni yapılan caminin su ihtiyacının karşılanabilmesi için şehre akan su yolu vakfının mütevellişi, Gavri Çeşmesi mütevellişi, Kale Kapısında ki çeşmenin mütevellişi, Mihaliye Medresesi mütevellişi, Tekye Mevlevihanesi mütevellişi, Tahtalu Cami mütevellişi, İbn-i Eyyüb Cami mütevellişi, Boyacı Cami mütevellişi, Gergerizade Cami mütevellişi ve Hacı Nasr Çeşmesi mütevellişinin katılımıyla mahkemede yapılan toplantıda Hüseyin Paşa'nın şehrin su yolunun bakımına harcanmak üzere 50 kuruş vakf etmesiyle yaptırmış olduğu camiye "suyun makseminden müstakil bir kane su ayrulup" su verilmesine karar verilmiş (1719).⁷⁴

Bununla birlikte su kullanma hakkı olarak bir vakıf yapısına su yolu yapıldığında bu hattan su kullanma izni verme yetkisi o vakfa aittir. İlgili vakfiyelerden anlaşıldığı üzere vakıflar temessük ile su kullanma hakkı aldıktan sonra kendi yapılarına çektikleri livas hattı üzerinden su kullanma hakkını kişi veya başka vakıflara verebilmektedir.⁷⁵ Kişiler veya diğer vakıflar genellikle su almak istedikleri vakfın ihtiyaç duyduğu onarım bedeline katkı sağlayacak veya vakfın ihtiyaç duyduğu bir gideri karşılayan bir bağış yaparak kendi yapılarına su çekme izni almışlardır. Bu durum bir kaynaktan gelerek şehir içinde kollara ayrılan su yolu sisteminde farklı kollarda farklı su kullanma hakkı verme yetkililerinin olduğunu ve bu yetkinin livas hatlarının güzergahının oluşumunu biçimlendirdiğini göstermektedir.

V-3: Handaniye Cami'sine gelen su yolu, müderris Recep Efendi İbn-i Abdurrahman'ın evinin önünden akmakta olup su yolunun harap ve caminin havuzunun kötü durumda olması üzerine Recep Efendi evine bir masura su akıtılmasına karşılık olarak su yolunun ve havuzun tamirine harcanmak üzere 40 kuruş cami vakfı mütevelli vekillerine vakf etmiş (1666).⁷⁶

V-4: İmam-ı Hayık Mahallesi'nde Tapıncak Mescidi olarak da anılan Ömeriye Cami'sinin su yolunun bakıma ihtiyacı olması üzerine aynı mahallede oturan es-Seyyid Ali Çelebi kendi evine bir masura su verilmesi karşılığında caminin

⁷⁰ Kuzucu, 2006, ss. 128-130. ⁷² "V" vakfiye kısaltması olarak kullanılmıştır.

⁷¹ V-1, V-2.

⁷³ Nariç 2010, s. 105.

⁷⁴ Yücel, 2014, s. 92.

⁷⁵ V-3, V-4, V-5, V-6, V-7, V-8, V-9.

⁷⁶ Yücel, 2014, s. 91.

su yolu tamirine 28 kuruş ve senede bir batman şırağan yağı vermeyi taahhüt etmiş. Caminin mütevellisi bu bedel karşılığında bir masura su vermeyi kabul etmiş (1698).⁷⁷

V-5: Antep Kalesi kapısında kâtip olan Mustafa Çelebi tarafından vakıf olarak yaptırılan çeşmenin suyundan faydalanmak isteyen El-Hac Ahmed'in, çeşmenin suyunun kendi evi avlusundan geçmesi karşılığında bedel olarak vakfa yılda bir batman zeytinyağı vermesi konusunda anlaşılması üzerine çeşme mütevellisi izin ve temessük vermiş ve şer' den hücceti şer' iye olunmuş (M.1720).⁷⁸

V-6: Eyupoğlu Cami mütevellisi, Tahtalu Cami mütevellisi hakkında şikayetçi olarak İbn-i Eyyüb Cami ilk yapıldığı zaman kendi suyundan bir miktar suyun çevresindeki bazı kuyu ve camilere de akıtılmasına izin verildiğini ve Tahtalu Cami'ye de yılda beş batman şırağan yağını İbn-i Eyyüb Camii'ne ödemek şartıyla bir kane su verildiğini ama son birkaç yıldır, Tahtalı Cami mütevellileri ödemeleri gereken şırağan yağını ödemediğini belirtmiş. Şahitlerin de İbn-i Eyyüb Cami'si mütevellisinin lehine ifade vermesi üzerine Tahtalı Cami mütevellilerinin ödemekle yükümlü oldukları bu yağı ödemeleri kararı alınmış (1748).⁷⁹

V-7: Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait Paşa Hamamı'na Sacur'dan gelen suyun, suyun hamama kadar olan bölümünün masrafının 1/4'ünü vermesi şartıyla Dellek Ebubekir'in evine girip çıkmasına izin verilmiş (1843-1844).⁸⁰

V-8: Amu Mahallesi sakinlerinden olan Kenan-zade Hacı Abdo Ağa, Hacı Abanın oğlu Arif ve damadı Molla Ahmed Ömeriye Mescidi'ne gelen su yolunun kendi evleri yanından geçtiğini, cami mütevellisinin kabul etmesi halinde, yılda bir batman şırağan yağı vermek suretiyle bu sudan faydalanmak istediklerini belirtmişler (1850).⁸¹

V-9: Bey Cami'nin fazla olan suyundan yılda beş batman zeytinyağı karşılığı Burnukan oğlu Mehmet Ağa'ya verilmesi konusunda cami mütevellisi ile anlaşılmış (1864).⁸²

Su kullanım hakkı olan kişilerin kendi su yollu hattının güzergahını ve bu güzergah üstünde kimlerin su kullanma hakkı olduğunu bildikleri anlaşılmaktadır.⁸³ Aynı su yolu hattından su kullanma hakkı olan kişiler arasında su hakkı üzerinden bir ortaklık oluştuğu da söylenebilir.

ŞSK-7: Sacur Suyu ve Mahir Çeşmesi'nin mütevellisi dava açarak rahmetli Mahir Abdullah Efendi'nin Arasa Meydanı'nda yaptırdığı kastelin suyunun ikiye ayrıldığını; yarısının Koca Nakip hamamına, yarısının da Bekir Bey Cami'ne geldiğini daha sonra Bekir Bey Cami'ne gelen suyun da ikiye ayrıldığını; yarısının Ayık Çeşmesi'ne, öbür yarısının da Mağarabaşı'nda Çatal Çeşme'ye aktığını belirtmiş. Davacıların Mehmet Beşe ve komşularının bu çeşme-

lerin suyunu kendi evlerine akıttığı ve eski durumun yerine getirilmesi talebi üzerine tanıkların şahitliğiyle müdahale yasaklanmış (1751).⁸⁴

ŞSK-8: Mihenk Kasteli'ne gelen suyla ilgili bir davada vakıf mütevellisi ve adları tek tek belirtilen ve bu sudan kullanma hakkı olan Bostancı Mahallesi, Kastel Mahallesi ve Emir Ağa Mahallesi'nden kişiler mahkemeye katılmış. Su kullanma hakkı olan kişiler dava açarak, Aliyunneccar Cami'ye gelen suyun önce adı geçen kastele sonra evlerinin kuyularına aktığını, bununla birlikte dava edilen kişilerin hak ve alakaları olmadığı halde, 12 sene önce kastele gelen hattın ayrılan bir su yolu ve kendi evlerine birer havuz yaparak su aldıkları ve suya zarar ve hasar verdikleri gerekçeleriyle havuzlarının kapatılması ve suyun eskiden olduğu gibi eski su yolundan (mecra-yı kadim) doğrudan Mihenk Kasteli'ne akmasını talep etmişler. Davalıların 50 yılı aşkın bir süredir suyu kullandıklarını ve kendi su yollarının suyun akışına zarar vermediğini iddia etmeleri üzerine kanevetciler ustaları yerinde inceleme yapmış ve ustaların her biri havuzların suyun akışına ve kastele asla zararı olmadığını, 50 seneyi aşkın zamandan beri suyun davalıların evlerine sonra kastele aka geldiğini mahalledeki bazı kişilerin şahitlik ettiğini belirtmişler. Tekrar toplanan mahkemede davacılar 12 sene önce davalıların su yoluna "ödünç alıp geri vermeye" talip olduklarını ve kendilerinin izin ve icaz verdiklerini, adı geçen suda hakları olmadıklarını, 12 sene önce sened vermiş olduklarını belirterek havuzun kapatılması taleplerini yenilemişler. Mahkeme kararının yazıldığı diğer sayfalar tahrip olduğu için mahkeme kararı anlaşılammış olmakla birlikte kadının Mecelle-i Celile'nin 1662 ve 1674 maddeleri hükmünce karar ürettiğini belirttiği bölüm okunabilmiştir (M.1894).⁸⁵

ŞSK-9: Değirmişem'de Gever ağzı denilen yerde bölünen Yaftayeri adlı bostanın mütevellisi ile burada bostanları olan kişiler (dava kaydında hepsinin adı verilmiş) suyun geceler ve yazın bostanlarına akarak artan bölümünün Mihaliye Medresesi'ne ait Müftü Değirmeni'ne gittiğini ama suyun yazın da kesildiğini belirterek vakıf mütevellisine dava açmışlar ve müdahaleden men kararı ile davayı kazanmışlar (1843).⁸⁶

Su kullanma hakkı alınıp satılabilmekte ve hisselere bölünebilmektedir.⁸⁷

ŞSK-10: Antep'te Kara Yusuf Çeşmesi mütevellisinin de bilgisi ile Homanz karyesi sınırı dahilinde Belkız isimli mahallede çeşmenin suyu feyzden hak-ı şerbleri olan 9 kişi arazilerini bu suyla suluyorken, aralarından birinin kendi arsası yakınında hamam yaptırmak ve hamam için bu suya öz damar olarak bağlanmak istemesi üzerine 75 kuruş harç karşılığı su hissesi 9'an 10'a çıkartılarak eklenen 1 hisse talep sahibine hüccet ile verilmiş (M. 1711-1712).⁸⁸

⁷⁷ Yücel, 2014, s. 91.

⁷⁸ Külek, 2010, s. 109-110.

⁷⁹ Yücel, 2014, s. 92.

⁸⁰ Güzelbey, 196b, s. 6.

⁸¹ Yücel, 2014, s. 91.

⁸² Güzelbey, 1966b, s. 62.

⁸³ ŞSK 1, ŞSK 7, ŞSK 8, ŞSK-9.

⁸⁴ Güzelbey, Yetkin, 1970, s. 58.

⁸⁵ Babanoğlu, 2004, s. 196-200.

⁸⁶ Güzelbey, 1966b, s. 23-24.

⁸⁷ ŞSK-10, ŞSK-11.

⁸⁸ Nariç 2010, s. 42-43.

ŞSK-11: Atalarından kalma vakıf olan havuzda bulunan haklarını haftada dört gece vakıflarında olan bahçeye akıtıp, bütün günler ve artan üç gece kapucubaşı Kanbur Mehmed Ağa'nın evine akıtmak üzere 50 kuruş, 35 kuruşluk bir kürek, 8 kuruşluk iki halı ve 5 kuruş kıymetli iki sarık karşılığında haklarından fariğ olduklarına dair temessük düzenlenmiş (M. 1711-1712).⁸⁹

Ayrıca incelenen belgelerde miras paylaşım kayıtlarında ev tanımlanırken kuyu ve havuzların varlığının da belirtildiği görülmüştür.⁹⁰ Kuyular ve havuzlar mirasa konu olmakta ve mirasla bu hak mirasçıya geçmektedir. Bu durum su kullanım hakkının evle birlikte tanımlandığını düşündürmektedir.

Su ile ilgili davaların görülüş biçimine baktığımızda su ile ilgili davaların şer'i mahkemelerde ve dava açan kişilerin, su yolundan yararlanan ve hakları olan kişilerin ve vakıf mütevellilerinin katılımı ile görüşüldüğü anlaşılmaktadır.⁹¹ Gaziantep'e Pancarlı kaynağından gelen su farklı nahiyelere de hizmet verdiği için ana hatla ilgili konularda, coğrafi konum ayrımı yapılmadan ilgili tarafların hepsinin katılımı sağlanmaktadır.⁹² Davalarda vakıf mütevellileri kendi vakıfları bünyesindeki su yolları ile ilgili işlemlerde taraf olarak yer almaktadır.

Kadınların şer'i ve örfi kurallarla karar ürettiği bilinmektedir. Tanzimat sonrası gelişmelere paralel olarak 1894 tarihli bir dava kaydında Mecelle-i Celile'ye dayanarak karar ürettiği görülmektedir.⁹³

Su yolunun yapım bakım ve onarımı sorumluluğunu çoğunlukla vakıfların üstlenmiştir.⁹⁴

V-10: Hanım Paşa Vakfı'na ait Attar Pazarı'ndaki bir dükkan Bekirbey Cami avlusundaki havuz ve helaların tamirine tahsis ve vakfedilmiş (1871).⁹⁵

V-11: "Antep Kazası Fazlası Evladına Meşrud Vakıfların Gider Kalemleri" başlıklı tabloda "doğrudan hayri yardımlar" başlığı altında "sarf malzemeleri, hasır, revgan, mum, ip, kova vs" ile "suyolu tamiri vs." için harcanan gideri belirtmiş (1844).⁹⁶

Ayrıca aşağıda örnekleri verilen hayri vakıflarda kişilerin su yolları ve su yapılarının onarımı için bağışlarda bulunduğunu görülmektedir.

V-12: Tarla-yıCedid Mahallesi sakinlerinden Huriye binti Abdülkadir vefat etmiş ve ölmeden önce bu mahallede bulunan mülkünün yarısını yine bu mahalle bulunan Karatarla (Gergerizade) Cami'si su yoluna vakf edilmesini vasiyet etmiş (1688).⁹⁷

V-13: Kürkçiyen Mahallesi sakinlerinden Hanım Yaşa bt. Kasım, 125 maraşa bostanını ve Arasa Meydanı'nda bulunan bir kılıççı dükkanını vakfedip, gelirinin Ebubekir Cami'nin imam, müezzin ve hatibine ve cami yanındaki çeşmenin su yoluna harcanmasını istemiş (1698).⁹⁸

V-14: Kozanlı Mahallesinde ikamet etmekte olan Askanbinti Hasan vasiyetinde malının 10 kuruşunun aynı mahalledeki caminin ve mahallenin su yoluna vakf edilmesini vasiyet etmiş (1707).⁹⁹

V-15: Seyyid Hacı Mustafa Çelebi, vakıf gelirinde meydana gelecek artmanın hayatta oldukça kendisinin, vefatından sonra nesillerinin kesilmesi durumunda yarısının Antep şehrine akan Sacur Nehri'nin su yolunun tamirine harcanmasını istemiş (1726).¹⁰⁰

V-16: Hüseyin Paşa b. Yusuf Ağa vakfın gelirlerinden Antep'te vakıf su yolu için 2 akça vakfetmiş (1728).¹⁰¹

V-17: İbn-ı Şeker Mahallesinde ikamet etmekte olan Aişe binti Mustafa, Şehreküstü Mahallesi'nde Şeyh Cami'nin çeşmesinin tamiri için 20 kuruş ve el-Hacc Ahmet Ağa'nın yaptırdığı kastelin tamiri için 10 kuruş vakf etmiş (1732).¹⁰²

V-18: El-Hac Hızır İbn-i Ali Tahtalı Cami avlusundaki havuzların mecrasının tamiri için 20 kuruş vakfetmiş (1755).¹⁰³

V-19: Çukur Mahallesi'nden Ömer oğlu Hacı Mustafa Antep ve Nizip'teki 6 parça bağ ve zeytinliğini hatim, mevlit gibi dini işlere harcanması, hayrat yemeği yapılıp dağıtılması, Kalealtındaki kastele/ musluğa harcanması, camilere zeytin yağı verilmesi, artanının da müteveli ve nazıra kalması şartıyla vakfetmiş (1844-1845).¹⁰⁴

V-20: Tışlaki Mahallesinden Mustafa Mehmet, Emine ve Ayşe kardeşler ortak oldukları Keçehane Çarşısı'ndaki dükkanlarının gelirini Keçehane Kasteli'nin genel işleri ile su yoluna harcanmasını koşulu ile vakfetmişler (1886).¹⁰⁵

V-21: Bir dava kaydından Hacı Ramazan kızı Fatma Hatun'un Kepenek Mahallesi'ndeki su kuyularının mecrasına bostan vakfettiği anlaşılmaktadır (1892).¹⁰⁶

Vakfiyeler dışında hak sahiplerinin ve mahallelerin de su yolu onarımına katıldığı görülmektedir.¹⁰⁷ ŞSK-12'de görüldüğü üzere su yollarının bakım ve onarımını için ihtiyaç duyulan ücreti gerektiğinde mahallenin de karşıladığı; us-tayla anlaşma yaparak bakım ve onarımını sağladığı anlaşılmaktadır.

ŞSK-12: Şeyh Fethullah Kasteli'nin kuyusundaki problemin çözülmesi için Şehreküstü Mahallesi cemaati, 8 akçe işçilik ücreti mukabilinde bir şahısla anlaşma yapmışlar.¹⁰⁸

⁸⁹ Nariç 2010, s. 282.

⁹⁰ Örneğin: "...iki tahtanibeyt ve bir matbah ve bir bir-i mai ve havluyu muayyene-i müştemil menzil..." (Kuzucu, 2006, s.37); "...iki tahtanibeyt ve bir hazine ve bir matbah ve bir havz-ı ma ve bir bir-i mâ ve havliymüştemil menzili ve..." (Yüce, 2010, s. 64).

⁹¹ ŞSK-6, ŞSK-8, ŞSK-9.

⁹² ŞSK-6.

⁹³ ŞSK-8.

⁹⁴ V-10, V-11.

⁹⁵ Güzelbey, 1966b, s. 72.

⁹⁶ Bayraktar, 2014, s. 180.

⁹⁷ Yücel, 2014, s. 90.

⁹⁸ Kıvrım, 2014, s. 109.

⁹⁹ Yücel, 2014, s. 90.

¹⁰⁰ Kopar, Özkan, 2014, s. 201.

¹⁰¹ Kopar, Özkan, 2014, s. 201.

¹⁰² Yücel, 2014, s. 90.

¹⁰³ Yücel, 2014, s. 90-91.

¹⁰⁴ Güzelbey, 1966b, s. 12.

¹⁰⁵ Kıvrım, 2014, s. 109.

¹⁰⁶ Kavaklı, 2012, s. 322.

¹⁰⁷ ŞSK-12, ŞSK-13.

¹⁰⁸ Çakır, 2014, s. 236.

ŞSK-13: Bir su davasında Seylan Köyü yakınında Sacur suyundan tutulan bent sularının 1/3 oranında Zıranba'daki Kaya Değirmeni'ne, 1/3 oranında da bent altındaki tarlalara ait olduğu belirtilmiş ve hark temizleme işleri için gerekli masrafın da aynı oranda karşılanması gerektiği kararı alınmış (1847-1848).¹⁰⁹

Su yolunun bakım ve onarım karşılığında bazı köylerin sultan emriyle vergilerden muaf tutulduğu da anlaşılmaktadır. İncelenen belgelerde Halep'e akan su yolunun temizlenmesi karşılığında bazı köylerin avarız vergisinden muaf tutulduğu görülmektedir.¹¹⁰

ŞSK-14: Halep'e akan su yolunun temizlenmesi karşılığında Kızılhisar, Hacı, Sazgın ve Seylan Köyleri avarız vergisinden muaf edilmiş (1737).¹¹¹

ŞSK-15: Halep'e akan suyun mecrasının bakımı karşılığında Kızılhisar ve Bağlı köylerinin Avarız haneden muaf tutuldukları ve muafiyete dair ellerinde sultan emirleri olmasına karşın emirlere aykırı davranış olduğu için köylülerin bu hizmetleri bıraktığı ve Halep'in cami, hamam ve bostanlarının susuz kaldığı için tevziatta bir şey istenmemesi kararı alınmış (M.1832-1833).¹¹²

Gaziantep'te su yolu ile taşınan suyun yanı sıra Sacur Nehri suyundan da, özellikle tarım alanlarında faydalanılmaktadır. Aşağıda belirtilen kayıta Sacur Nehri tamiri için kadının topladığı vergilerden Bostancıyan Şeyhine hilat aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum bostancıların da Sacur Nehri'nin temizlenmesinde görev aldığını ve bunun karşılığında kadının toplanan vergilerden hilat alması nehrin temizliğinden devletin sorumlu görüldüğünü düşündürmektedir.

ŞSK-16: M.1768 senesi hesaplarına kaydedilerek, Maraş Valisi'ne ödenecek "imdad-ı hazeriye verilecek tevzi' ve tahsil masraf" dökümünde Sacur Nehri tamirinde Bostancıyan Şeyhine hilat (kıyafet) için 10 gurusu harcandığı yazılmış.¹¹³

Su yolu bakım ve onarımında çalışan kişilerbelgelerde su yolcusu ve kanevetci olarak adlandırılmıştır. Bu kişilerin ücretlerinin vakıflar aracılığıyla veya gerektiğinde mahallece sağlandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴

V-22: Cami Kebir-i Emeviye (Ulu Cami) vakfiyesinde görevli ücretleri bölümünde camiye gelen su yolunun bakımından sorumlu iki su yolcudan birine 180, diğerine 480 kuruş verilmesi açıklaması bulunmaktadır.¹¹⁵

V-23: Katip Mustafa Vakfı'nda kurucusu Antep kalesindeki evini, meydan başındaki 1100 maraşa bostanını, Kızılca Kent Köyü'nde üç yüz maraşa bostanını, Burç Köyü'nde 300 tirek bağını, Kayapınar Köyü'ndeki iki bağını, Kale altında bir dükkanını, Simavin Köyü'ndeki değirmenini, 3 kıratını,

Kale kapısında yaptırdığı çeşmenin su yollarının onarımına ve kanevetçisine harcanmasını şart koşmuş (1611).¹¹⁶

V-24: Sarı El-Hacc Ömer'in ölümünden sonra vasiyeti üzerine Antep'in Cevizli Mahallesi'nde inşa edilen Sarı El-Hacc Ömer Medresesi ve kurulan vakfında, vakfın harcama alanları içinde kanevetçiye aylık 5 kuruş ayrılmış (1891).¹¹⁷

V-25: Bir semerci dükkanının gelirinin tamamı, Pazaryeri ve Tuzhanı civarında bulunan Arslanlı Kastel'in su yollarının bakım ve onarımını yapan kanevetçi ücreti ile masraflarına vakfedilmiş (1895).¹¹⁸

Sonuç Değerlendirme

Kent yaşamını düzenleyen kurallardan biri de su kullanım kurallarıdır. Herkesin ortak ihtiyacı olan su ile ilgili kurallar toplumsal yaşamı düzenleyen kurallardandır ve toplumun sosyo-kültürel ve idari yapısı ile ilişkilidir. Bu çerçevede su kullanım kuralları ve yönetim biçimi, kentin sosyal ve idari yapılanmasını anlamaya destekleyici veriler içerir. Ayrıca, bu kurallar, suyun kullanımını sağlayan su taşıma sistemleri ve su yapılarının inşasını da etkilediği için, kentlerin fiziki oluşumunu çözümlenmeye yardımcı olacak veriler sunar.

Bu çerçevede Gaziantep tarihi su taşıma sistemine baktığımızda su kullanım kurallarının, kent tarihi hakkında farklı açılarda bilgisunduğu görülmektedir.

Gaziantep tarihi su taşıma sistemini oluşturan yer altından giden su kanalları kentin yer üstü biçimlenmesinde görülemiyor olmakla birlikte, suyun kullanıma açıldığı kasetel, çeşme ve kuyular üzerinden kent okunduğunda, kentin fiziksel biçimlenmesinin ve tarihinin önemli bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. İlk yapılaş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte çok uzun yıllara dayanan bir süreçte izinler alınarak camilere, çeşmelere, evlere uzanan yeni su kanalları inşa edildiği ve bütün kentin altına yayılan bir ağ oluşturulduğu görülmektedir. Kentin gelişiminin yer altındaki yansımaları olarak değerlendirilebilecek su kanallarının zaman içinde oluşmasında su kullanım izni alma kurallarının etkili olduğu görülmektedir; su kullanma izni alınan vakfın su hattına bağlanarak livaslar uzamış ve kent içindeki alanı genişlemiştir.

1611-1894 yılları arasındaki zaman dilimi içinde yer alan belgeler su kanalları yapım sisteminde ve su kullanım haklarında zaman içinde bir değişiklik olmadığını, aynı kuralların uygulandığını göstermektedir. Bu genel yaklaşım içinde su kullanım hakları şöyle tanımlanabilir:

1. Su kimsenin mülkiyetinde değildir. Sadece suyu kullanma hakkı vardır ve su kullanma "hakkı" tanımlıdır. Bu hakka sahip olmayanlar suyu kullanamazlar.
2. Kişilerin su kullanma hakkı (şirb-i nüfus), hayvanların sulanması hakkı (sâki hayvanat) ve tarım alanlarının

¹⁰⁹ Güzelbey, 1966b, s. 16-17.

¹¹⁰ ŞSK-14, ŞSK-15.

¹¹¹ Güzelbey, Yetkin, 1970, s. 25.

¹¹² Güzelbey, 1966c, s. 66.

¹¹³ Kuzucu, 2006, s. 331-332.

¹¹⁴ ŞSK-12, V-22, V-23, V-24, V-25.

¹¹⁵ Kılçı, 2014, s. 195.

¹¹⁶ Güzelbey, Yetkin, 1970, s. 83.

¹¹⁷ Kavaklı, 2012, s. 316-317.

¹¹⁸ Kavaklı, 2012, s. 321-322.

sulanması hakkı farklı haklardır. Her biri için ayıca izin alınmalıdır.

3. Su kullanma hakkı hüccet, yazılı fetva veya temessükle verilir.
4. Su kullanma hakkı hisselerle bölünebilir, satılıp-alınabilir, belirli bir süre için ödünç verilebilir; belli bir bedel karşılığı verilebilir.
5. Vakıfların kullanım hakkına sahip olduğu su yolundan su kullanım hakkı almak için vakıf mütevellisinin onayının alınması gerekir. Vakıf mütevellisi kendi su yolu üzerindeki su kullanım haklarını vermekte yetkili tek kişidir. Vakıf mütevellisini verdiği izin temessükle resmileşir.

Devletin kamusal hizmet olan su temini konusunda kendini sorumlu görmediği bir yapılanma içinde suyun temini ve kamu kullanımına açık su yollarının ve su yapılarının devamlılığının sağlanması konusunda birçok paydaşı olan bir sistemin kurulduğu görülmektedir. İncelenen belgelerden Gaziantep örneğinde bu sistemin paydaşları devlet, vakıflar ve mahalle yapılanması içinde halktır. Bu paydaşlar arasında vakıflar önemli bir yer tutmaktadır. İncelenen belgelerde üç tür vakıf ile su yollarının bakım ve onarımı sağlanmıştır; 1- hayri vakıflarla vakıflar su yolu tamiri ve bakımı, kuyu masrafı, kastel tamiri ve masrafları ve kanevetci ücreti için vakıfta bulunmuştur; 2- Karşılıklı beklenen vakıflarla su yolu ve havuz onarımı için para sağlanmış ve karşılığında su kullanım hakkı talep edilmiştir; 3- Su kullanma hakkı olan vakıflar kendi vakfiyelerinde su yolcu, kuyu malzeme giderleri, kuyu temizliği, kanevetci için gider ayrılmıştır. Vakıfların oluşturduğu su yolları ve su yapılarının bakımının, vakıflar kadar kişilerin de önem verdiği bir konu olduğu anlaşılmaktadır ve kişiler su kullanma hakkı karşılığı veya karşılıksız olarak su yapılarının bakım ve onarımı için bağışlarda bulunmuşlardır. Özellikle hayri vakıfların varlığı su yapılarının Gaziantep kenti ve kentlileri için öneminin bir göstergesidir.

Gaziantep su yönetim sisteminin Osmanlı'nın genel su kullanım politikası ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır; su mülkiyetinin olmaması, su kullanım hakkının tanımlı olması, su yolu yapımı ve bakımından devletin sorumlu olmamasına karşın Sacur Nehri'nin temizliğine katılması yaklaşımları Osmanlı'nın genel su politikası ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Gaziantep örneğinde aynı kaynaktan gelen suyun birçok kamuya açık alanda ve özel alanda kullanılıyor olması, kullanıcılar arasında su üzerinden bir sosyal ve hukuki ortaklık ve sorumluluk dağılımı oluşturmaktadır. Özellikle aynı su hattı üzerinden su kullanan kişilerin birbirini ve su hattı güzergahını biliyor olması, bu kişiler arasında özel bir ortaklık biçiminin oluştuğunu göstermektedir. Su kullanım sistemi ve kuralları ile oluşan bu ortaklık ve sorumluluk dağılımı kentlinin geçmişte ortak paydada ürettiği kurallardan birini oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Aydın, M. A. (2014) Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet, İstanbul, Klasik.
- Akgündüz, A. (2000) "Kanunnamelerde Su", Osmanlı Medeniyeti Uluslararası Sempozyum, 5-8 Mayıs 2000, İstanbul. s. 199-210.
- Akın, G., N. Akın, Z. Eres ve B. İvedi, (2002) "Şanlıurfa, Birecik-Suruç Kırsal Mimarlık Envanter Raporu", Ed.: N. Başgelen, (yayına hazırlayan) Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları 1/1, Türkiye Bilimler Akademisi- TÜBA/TÜKSEK, s.119-192.
- Akın, G., N. Akın, Z. Eres ve B. İvedi (2003) "Birecik-Suruç (Şanlıurfa) Kırsal Mimarlık Envanteri Çalışması, 2002 Yılı Raporu", Ed.: N. Başgelen, (yayına hazırlayan) Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları 2/1, Türkiye Bilimler Akademisi- TÜBA/TÜKSEK, s.13-35.
- Babaninoğlu, Y. (2004) "155 Nolu (H. 1308-1310/ M. 1894) Gaziantep Şer 'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
- Barlas, H.U. (1960) "Gaziantep Belediyesi Tarihi", Gaziantep Kültür Dergisi, Cilt 3, Sayı 30, s.131-142.
- Bayraktar, H. (2014) "Tanzimat'a Girerken Halep Sancağı Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 2, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.171-188.
- Bilgin, M.S., Alpaslan, E. (2014) "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Antep'teki Vakıflar ve Gelirleri", Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 1, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.165-178.
- Çakır, E. (2014) "Şeyh Fethullah Efendi Vakfı", Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 1, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.229-239.
- Çam, N. (2006) Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelik, G. (2000) İstanbul Su Külliyyâtı XIV Vakıf Su Tahlilleri 2 Su Hukuku ve Teşkilatı, İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Çelik, G. (2008) "Osmanlı Su Teşkilatı", 2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı 2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı Sempozyumu, 6 Mayıs 2008, s.49-52.
- English, P.W. (1968) "The Origin and Spread of Qanats in the Old World", Proceedings of the American Philosophical Society, USA, (112) 170-181. <http://www.ircwash.org/sites/default/files/English-1968-Origin.pdf> [Erişim Tarihi 01.11.2014]
- Gaziantep Kent Bütünü: Analitik Etüdüleri (1971) İller Bankası İmar Planlama Dairesi.
- Güzelbey, C.C. (1966a) Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt: 153 ila 1160) (Miladi 1886 ila 1909) Fasikül 1. Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları Sayı:45.
- Güzelbey, C.C. (1966b) Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt: 144-152) (Miladi 1841-1846) Fasikül 2, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları Sayı:47.
- Güzelbey, C.C. (1966c) Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt: 142 ila 143) (Miladi 1826 ila 1838) Fasikül 3, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları Sayı:46.
- Güzelbey, C.C., Yetkin, H. (1970) Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (Cilt: 81-141) (Miladi 1729-1825), Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları Sayı:55.
- İlhan, M.M. (2008) "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", An-

- kara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 44, s.41-66.
- Karaman, O. (2014) "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Antep-Şehreküstü Mahaltesinde Kurulan Vakıflar (Kurucularının Sosyo-Kültürel Özellikleri)", Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 1, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.95-102.
- Kavaklı, S. (2012) "1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 20, No:1.s.313-326.
- Kılıç, A. (2014) "Osmanlı Dönemi Sonlarında Halep Vakıfları", Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 2, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.189-196.
- Kıvrım, İ. (2014) "Osmanlı Döneminde Antep'te Kadınların Kurduğu Vakıflar XVII. Yüzyıldan Cumhuriyete". Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 1, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.103-112.
- Koçak, Z. (2012) "1017 (M.1608-1609) Tarihli Ayntab Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, s.172-199.
- Kopar, M. Özkan, S. H. (2014) "Gaziantep'te Osmanlı Döneminde Kurulup Günümüzde Varlığını Devam Ettiren Vakıflar". Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 1, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.199-206.
- Köprülü, F. (1938) "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", Vakıflar Dergisi II, s.1-6.
- Kuzucu, S. (2006) "123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1180-1181/ M.1766-1767)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
- Külek, A. (2010) "71 Numaralı Gaziantep Şer'iye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar- H.1132/ M.1720)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.
- Nariç, Ö. (2010) "64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1123-1124/ M.1711-1712)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
- Onur, O. (1978) Edirne Su Kültürü, İstanbul,Acar Matbaacılık.
- Ortaylı, İ. (2015) Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Ökmen, M. Yılmaz, A. (2015) "Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 23. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/dpusbd/article/view/5000126325/5000116126> [Erişim Tarihi 10.9.2015]
- Özdeğer, H. (1996) "Gaziantep", İslam Ansiklopedisi, 13:469-466 <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c13/c130264.pdf> [Erişim Tarihi 1.4.2016]
- Öziş, Ü. (1995) Çağlar Boyunca Anadolu'da Su Mühendisliği, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.
- Uçar, M. (2016) "Gaziantep Tarihi Su Sistemi ve Su Yapıları", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 33(2), s.73-100.
- Wulff, H.E., (1968) "The Qanats of Iran", Scientific American, 94-105. <http://users.bart.nl/~leenders/txt/qanats.html> [Erişim Tarihi 04.11.2014]
- Yıldız, D., Özbay, Ö. (2012) Osmanlı'dan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku, Truva Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (2002) "1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, s.25-352.
- Yücel, A. (2014) "Osmanlı Su Kültürünün Bir Alt Başlığı Olarak Ayıntab'da Su Vakıfları'na Örnekler", Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri, Cilt 1, 21-24 Aralık 2014, Gaziantep-Halep, s.89-94.

İnternet Kaynakları

- Qanats. www.waterhistory.org/histories/qanats/qanats.pdf [Erişim Tarihi 21.10.2014]
- Wessels, J. Hoogeveen, R.J.A. Renovation of Qanats in Syria, <http://inweh.unu.edu/wp-content/uploads/2013/05/Restoration-of-Qanats-in-Syria.pdf>, [Erişim Tarihi 30.10.2014]
- www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi 18.10.2016]

Arşiv Kaynakları

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: VGMA, Defter 623, sayfa 248, sıra 254, tarih 1135.